

## התמודדות עם גזענות - מהלכה למעשה

### כלים דידיקטיים לכל איש/ת חינוך לרגל היום הבינלאומי לביעור האפליה הגזעית 2014

מחלקת החינוך באגודה לזכויות האזרח שמחה להציג לציבור נשות ואנשי חינוך את הערכה החינוכית השנתית לרגל היום הבינלאומי לביעור כל צורות האפליה הגזעית.

תופעת הגזענות בצורתה הרחבה מוגדרת על ידי הסוציולוג הפרופסור יהודה שנהב כ- "ייחוס של נחיתות לאדם או לקבוצה, על בסיס של תכונות סטריאוטיפיות המנוסחות בשפה ביולוגית, חברתית או תרבותית. בשיח הגזעני נתפסות תכונות אלו כנחותות, כבלתי משתנות וכמהותיות לאותה קבוצה". גזענות אם כן, אינה מוגדרת כיום רק על פי מאפיינים ביולוגיים. היא עלולה להיות מופנית כלפי קבוצות שונות וה"אחר" למעשה יכול להיות כל אחד או אחת בחברתנו.

אנו מאמינים כי כלים להתמודדות חינוכית עם גזענות צריכים להיות, ויכולים להיות מנת חלקו/ה של כל איש ואשת חינוך. מן המפורסמות היא שמדובר בסוג עבודה חינוכית מאתגרת מאוד, ארוכת טווח, כזו הדורשת ליווי, רפלקציה ושיתוף פעולה, והמצריכה לא מעט יכולות התמודדות והכלה.

מהמפגש בשטח עם המורים/ות, עולה צורך ברור ב"כלים ספציפיים". מאידך - מאבק חינוכי ואפקטיבי בגזענות דורש עבודת רוחב. בערכה הנוכחית אנו מבקשים לתת מענה לצרכים אלה, וביום הבינ"ל למאבק בגזענות תזמון מצוין להציגה - זוהי סוג של פדגוגיה שניתן ליישמה בכל תחום דעת, בכל הרכב כיתתי, ובכל זמן במהלך השנה.

### **מה יש בערכה ?**

בערכה זו תמצאו שלושה דפי עזר, המבוססים על מאמרו של מרסלו וקסלר "[הכיתה כמיקרוקוסמוס](#)" ועל גישת הדידיקטיקה ההתנהגותית שפיתח על מנת להתמודד עם גזענות בכיתה. מטרת הערכה היא להנגיש את העקרונות המתוארים במאמר, ולפרוט אותם לכלים מעשיים שניתן ליישם בכל כיתה ובכל מקצוע לימוד. חשוב לציין כי קריאת המאמר כולו היא בגדר הכרח, לכל מי שמבקש/ת להתחיל וליישם בכיתה הדידיקטיקה ההתנהגותית כפי שהיא מפורטת במאמר.

הדף הראשון מיועד לעבודת הכנה טרם הכניסה לכיתה, השני מכיל דגשים הרלוונטיים למהלך השיעור עצמו והשלישי מכיל הנחיות לרפלקציה שלאחר השיעור. ניתן להשתמש בדפים אלו באופן עקבי, בין שיעור לשיעור. אנו מאמינים כי התמדה בכך תסייע לכם/ן לבנות תהליך משמעותי של למידה עצמית והבניית תרבות למידה חדשה בקרב התלמידים/ות.

גישת הדידיקטיקה ההתנהגותית עליה מתבססת הערכה, היא מעין "משקפיים" שכשתרכיבו אותן בכניסתכם/ן לכיתות בהם אתם/ן מלמדים/ות, תוכלו לזהות, לנתח וליישם מאבק חינוכי בגזענות- על כל רקע הרלוונטי לתלמידים/ות שלכם/ן.

## דף הכנה לשיעור

### הנחות יסוד:

במאמר "[הכיתה כמיקרוקוסמוס](#)" מתוארים בהרחבה התהליכים המובילים לביסוסן של התנהגויות גזעניות ומפלות. אנו מציעים לזכור כמה הנחות יסוד שיסייעו לכן/ם להבין את המתרחש בכיתה, לייחס את הדינמיקה הכיתתית למקורות התפתחותיים וחברתיים ולגשת למלאכה באופן מושכל.

1. מערכות היחסים בין התלמידים לבין עצמם ובין התלמידים למורה משקפות את יחסי הכוח והמציאות החברתית שמחוץ לכיתה. הכיתה אינה סביבה ניטרלית, והיא מהווה מיקרוקוסמוס של החברה, לרבות קיומן של תופעות גזעניות.
2. ילדים נוטים לחשוב בתבניות, באופן דיכוטומי (שחור/לבן). בקבוצות מוחלשות – נטייה זו מתגברת. פעולה או אי פעולה מצד המורה יכולה לקבע את החשיבה הדיכוטומית או לערער אותה.
3. אדם שנפגע מגזענות יכול להגיב בשתי דרכים אפשריות – האחת היא סולידריות עם כל מי שנפגע כמוהו מגזענות, והשנייה היא הפנמה של האפליה ושעתוק המנגנון הדכאני כלפי אחרים בחברה.
4. המורה כאחר משמעותי: כל מסר של המורה, פעולה או התעלמות, אמירה או השתקה, מחוות פיזיות והבעות פנים, נקלט על ידי התלמידים ומפורש על דם. מסרים של אחר משמעותי כנגד גזענות יכולים לפתח אצל התלמידים/ות התנהגויות לא מפלות ולהוביל תהליך של שינוי תודעה.

### פעולות מקדימות:

בטרם הכנת מערך שיעור או העברתו בכיתה, אנו מציעים לבצע כמה פעולות שיסייעו לכם/ן להוביל את התלמידים/ות במצבי קונפליקט. רישום מדויק (לעיני המורה בלבד לצורכי עבודה) של הנקודות הבאות ישמש אתכם במהלך השיעור עצמו ולאחריו.

1. מיפוי סוציומטרי של הכיתה: יש לבדוק מה חלוקת העבודה ויחסי הכוח בין התלמידים/ות. מי עוזר למורה, מי מפריע, מי נרדם ומי מקשיב, מי מנודה, מי שעריר לעזאזל, מי מקרבן ומי קורבן. עוד ניתן לבדוק - מי מרגיש נוח להתבטא? מי לא? מי מורגש כמנהיג? כדמות מובילה בקרב הילדים? מי יושב מקדימה? מי מאחור? מדוע? התשובות לשאלות אלו יאפשרו לנו למפות את הכיתה מבחינה חברתית.

2. איתור האב-טיפוס הקבוצתי: מי המנהיג שעל פי הריחוק או הקרבה אליו ילדים שונים מקבלים יחס שונה מחבריהם לקבוצה (ככל שיותר רחוקים ממנו – יותר מודרים, מופלים וסובלים מהצקות). נציין כי יתכן שיתקיים בכיתה יותר מתלמיד אחד שהוא אב-טיפוס, כלומר יכולה להיות קבוצה של אב-טיפוס, בין אם היא חבורה אורגנית ובין אם לאו.
3. זיהוי התנהגויות הבאות לידי ביטוי בהתאם ליחסי הכוח שלעיל – מי מהתלמידים/ות המודרים מפתח התנהגויות של כניעה ומי מהם מפתח התנהגויות תוקפניות כלפי אחרים.
4. מיפוי השונות שיש בכיתה: שונות על רקע משקל, צבע עור, צורת לבוש, מוצא, גובה, לאום, זהות מינית ועוד. כל שונות שישנה בכיתה רלוונטית, גם אם נדמה כי ההבדלים הם מינוריים. זאת, משום שכל תהליך של למידה המכוון נגד גזענות צריך להתחיל מהאחר הקרוב והמוכר לנו, שנמצא בתוך הכיתה. כלומר, גם אם כל התלמידים בכיתה הם בני אותו לאום, למשל, סביר כי נמצא ביניהם שונות אחרת.
5. בדיקה: מהם כלי העבודה שלי? האם אני משתמשת בכלים נוספים מלבד לימוד פרונטלי? מהם הכלים הנוספים המתאימים לי ולתלמידי? בין האפשרויות – עבודה בקבוצות קטנות, שינוי סדר הישיבה או אופן הישיבה בכיתה, עבודה בשיטת המומחים (ג'יקסו), למידת עמיתים, עבודות חקר קבוצתיות או כל שינוי מתודולוגי שעשוי לשנות את יחסי הכוח והמיפוי הסוציומטרי שלעיל לטובת המוחלשים בכיתה, ולתרגל עם התלמידים דיאלוג.
6. פעולת חשיבה: עד כמה את/ה מאמינה ביכולתך להשפיע על התנהגות התלמידים? לא מדובר בהשפעה מיידית וחד כיוונית, אלא ביכולת להניע תהליך ארוך טווח, שיכלול גם טעויות ונסיונות אך יותר חותם משמעותי בתודעת התלמידים. נסי לדרג את מידת האמונה שלך בכך מ-1 עד 5.

## נקודות למחשבה בזמן כתיבת מערך שיעור:

בעת בחירת המתודות, הפעילויות והשאלות המנחות לדיונים שתקיימו בכיתה, אנו מציעות להתייחס לנקודות הבאות, המהוות חלק ממאבק בגזענות ואפליה בכיתה בפרט, ומתהליך כולל של בניית אקלים חיובי ויחסים שוויוניים בין התלמידים.

1. הלמידה היא הזדמנות לתרגול של דרכים אלטרנטיביות ליחסים עם בני אדם שונים, במטרה להפנים התנהגויות, רגשות וחשיבה מורכבות, אנטי גזעניות ולא מפלות. פעילויות רבות עשויות לשרת מטרה זו. שאלות פתוחות ושאלות דעה עשויות להעלות אצל התלמידים שאלות המערערות על הסדר הקיים, לאפשר להם להביע דעות החורגות מהמיינסטרים וגם להתנגד ולבקר את המתרחש. משימות המבקשות מהתלמידים להיכנס לנעליו של אחר עשויות לעורר אצלם מחשבות על הדרך שבה הם היו רוצים שיתייחסו אליהם, ותוך כדי כך על האופן שבו הם מתייחסים לאחר.
2. כל תהליך פדגוגי המכוון ללמידה התנהגותית-רגשית וקוגניטיבית נגד גזענות צריך להתחיל מהאחר שבתוך הכיתה, זה שמוכר וקרוב לנו. כאשר אנו מבקשים מהתלמידים להתייחס לתופעות של גזענות המתרחשות במקום רחוק וכלפי אחר שאינו נמצא פיזית בכיתה, קל יותר לגנות אותן ולסלוד מהן, גם כיוון שאין לנו צורך לקחת אחריות על הגזענות המתרחשת. לכן, בשילוב דוגמאות למקרים של גזענות יש לנסות ולהישאר במרחב הקרוב, המוכר, שכלפיו יש לנו אחריות ויכולת עשייה.
3. לצורך שינוי עמדות, הממד הרגשי והקוגניטיבי חייבים לפעול יחד – לכן רצוי לשלב שימוש במתודות המעוררות תגובות רגשיות אצל התלמידים ומעודדות דיון ברגשות אלו, בנוסף להענקת ידע תיאורטי בנושא, הפונה למימד הקוגניטיבי בלבד. דוגמאות לאמצעים מתודיים הן שימוש בתמונות סטילס, הקרנת סרטים העוסקים בנושא, הבאת עדויות (כתובות או מוקלטות) של מי שנפגע מגזענות בפני התלמידים, הפעלת התלמידים דרך מתודה של משחקי תפקידים וכדומה.

## דף עזר למהלך השיעור:

הנקודות הבאות מבוססות על עקרונות הדידקטיקה ההתנהגותית, ועשויות לשמש אתכם במהלך השיעור:

### א. **תגובת המורה לאירועים גזעניים בכיתה:**

- ישנן שלוש אפשרויות לתגובה כלפי אירועים גזעניים ואפשרות אחת של חוסר פעולה, כאשר נקודת המוצא הרצויה היא אמפתיה – הגנה על הקורבן והמקרבן גם יחד, מתוך הבנה כי היפוך תפקידים ביניהם רק יחזק את מנגנוני הדיכוי בכיתה, ותגובה שגם תומכת בקורבנות וגם מציבה גבולות ברורים למקרבנים תעודד יחסים שוויוניים בכיתה.
1. התעלמות – בחירה זו אינה מעבירה מסר ברור, ומעבירה מסר סמוי של "הסכמה שבשתיקה". גם אם לא בטוחים בתגובה הרצויה, יש להגיב באופן כלשהו על מנת להבהיר לתלמידים מהי עמדתנו.
  2. תגובה אקטיבית כלפי המקרבן – נזיפה או הטפה שעלולות לחזק את עמדותיו ולהעניק לו את תשומת הלב אותה הוא מחפש.
  3. תגובה אקטיבית כלפי הקורבן – **תמיכה בנתקף** המעבירה מסר של אמפתיה והזדהות ומשנה את יחסי הכוח בכיתה.
  4. מסר לכלל הכיתה – **קריאה לכלל התלמידים** לקחת אחריות על התוקפנות של כל אחד מהם כלפי האחר.

### א. **מיפוי ויחסי כוח:**

לאחר מיפוי סוציומטרי של הכיתה שבוצע כהכנה לשיעור, המורה יכולה לשים לה כיעד **לשפר את מיקומם של המודרים והמופלים בכיתה**, באמצעות הענקת תשומת לב, מתן תפקידים, חיזוק פומבי ועוד. אלו פעולות שעשויות לארוך שניות ספורות במהלך השיעור, אך להשפיע באופן משמעותי על מרקם היחסים בין התלמידים.

### ב. הימנעות ממוסרנות:

רצוי **להימנע מאמירות הטפה שרירותיות**, ולנסות להוסיף הסבר לפעולת המורה, תוך מתן אפשרות לתלמידים לבקר, להתנגד ולערער עליהן. למשל, כאשר המורה מציבה גבול להתנהגות אלימה או משפילה, יש ללוותה בהסבר על הרציונל העומד בבסיס התגובה ולאפשר לתלמידים להגיב על כך.

### ג. הבניית דיאלוג בין הילדים דרך מודלינג:



מודלינג של המורה, המלמד את התלמידים כיצד להקשיב לשונה ולאחר, כיצד לכבד את מקומו למרות הקונפליקט. דיאלוג נוטל מן המקרבים את יכולת השליטה שלהם בשיח, ולפיכך תורם לשינוי יחסי הכוח בכיתה. **יכולתו של המורה להקשיב לתלמידים/ות**, לאפשר להם להביע דעות גם אם הן שנויות במחלוקת, לנהל דיון מכיל שבו לכל תלמיד יש מקום – התנהגויות אלו מהוות מודל למידה לתלמידים, שיוכלו להשתמש בו על מנת לסגל לעצמם דרכי התנהגות דיאלוגיות.

ד. תהליך רפלקטיבי:

שיתוף התלמידים/ות בתהליכים שהם עוברים יאפשר להם להבין ולהפנים את שיטות העבודה ה"חדשות" ואת השינויים המתרחשים. במהלך השיעור אפשר וכדאי לדבר עם התלמידים (בהתאם לגילם ויכולותיהם) על התהליך שהמורה מבקשת להוביל, ולתת מקום לשאלות ותהיות לגבי.

### דף עזר לתהליך רפלקטיבי לאחר השיעור:

1. לקשר עם מורים/ות אחרים/ות עשויים להיות שני אפקטים חשובים. האחד הוא מציאת מקום להקשבה, אמפתיה והבנה האחד כלפי השנייה. השני הוא תהליך רפלקטיבי מקצועי בין מורים, שהוא סוג של מודלינג למשמעות הדיאלוג בתוך הכיתה. שוחחי על התהליך ועל השיעור עם מורה עמיתה שעימה את חשה בנוח, חלקי איתה את הקשיים בהם נתקלת ובקשי ממנה הערות/הארות.
2. במידה והתרחשו בשיעור אירועים גזעניים –
  - א. האם היה זה אירוע ספונטני שהתרחש ביוזמת תלמידים, או האם דובר בדיון על אפליה או גזענות שיזמת בעצמך? הבחנה זו חשובה לעניין מידת השליטה שלך בסיטואציה.
  - ב. מה הייתה תגובתך לתלמידים? האם בדיעבד את חשה שפעלת על פי המיפוי הסוציומטרי או שתגובתך הייתה מנותקת ממנו? תגובה המתאימה למיפוי היא עניין של תרגול, אנו מציעים לחזור ולהיזכר בו בין שיעור לשיעור וכך להגדיל את הסיכוי שהתגובה המיידית במהלך השיעור תתאים למיפוי עצמו. האם מצאת את המקום והזמן להביע אמפתיה והזדהות עם המוחלש? האם היו תלמידים שהגנו עליו? מה הייתה התגובה למקרבך? האם מצאת זמן לטפל במקרבך ולהביע אכפתיות כלפיו?
3. מה היו תגובותיו (או תגובותיהם) של האבטיפוס הקבוצתי? האם הביעו התנגדות? האם קיבלו גיבוי מיתר התלמידים?



4. האם הקדשת זמן רב יותר, קצר יותר או זהה לטיפול בבעיות משמעת? האם חל שינוי כלשהו בהתנהגויות מפריעות? חשוב לציין כי עבודה על פי הנחות הדידקטיקה ההתנהגותית מניחה כי שינוי הוא תהליכי, ארוך טווח ולא בהכרח מיידי.
5. במידה והשתמשת בדרכי הוראה אלטרנטיביות – מה היתה תגובת התלמידים לכך? האם חל שינוי בהתנהגותם לאור זאת? גם כאן, יש להיות מודעים לאפשרות כי גם אם בטווח הקצר לא יחול שינוי עומק משמעותי, בטווח הארוך גישה זו תניב פירות.
6. האם הרגשת שחל שינוי בעמדות התלמידים/ות כלפי הנושא? האם חל שינוי בהתנהגותם אחד כלפי השנייה? כיצד תשובה לשאלה זו מתיישבת עם ציפיותיך מהכנת השיעור ומידת אמונתך ביכולתך להוביל שינוי? שוב נציין כי ייתכן שרק בטווח הארוך נראה שינוי משמעותי. עם זאת, חשוב לציין כי כל שינוי הוא משמעותי, ואין לזלזל בכל התקדמות.
7. כדאי להכין תכנית עבודה ביחס לסוגיות שיש צורך לטפל בהן בהמשך:
  - סוגיות שאתייחס אליהן במסגרת השיעורים הבאים:
  - סוגיות שאתייחס אליהן במסגרת שיחה פרטנית:
  - במידה ואיני מחנכת הכיתה, סוגיות שאציע כפעילות למחנך הכיתה:
  - במידה ומדובר בתופעה רחבת היקף, סוגיות שאציע כפעילות בית ספרית:

\*לחומרים חינוכיים בנושאי התמודדות עם גזענות היכנסו לאתר [הסדנא](#)